

- презентація нової лексики є ефективною в три етапи: пояснення значення, пояснення форми, пояснення вимови;
- у пояснення форми рекомендовано включати частину мови, форми слова з різними варіантами закінчень, варіанти словосполучень, кількість складів, перехідність/неперехідність, зліченість/незліченність;
- у пояснення вимови слова рекомендовано включати наголос та ініціювати повторення слова класом, групою, учнем/ученицею;
- рекомендовано вивчати лексику з використанням лексичного підходу, а саме: вивчення слів з однієї тематичної групи, вивчення слів одразу з похідними фразами без відривання від можливих контекстів;
- деталі вивчення граматичних тем залежать від рівня обізнаності учнів та учениць. До прикладу, вивчення Present Continuous Passive можемо подати через порівняння з Present Simple Passive та компаративним аналізом функцій цих структур;
- використання формули Test-Teach-Test рекомендоване з класами середнього та високого рівня: перед презентацією нової теми можемо перевірити поточний рівень знань і визначити рівень необхідності заглиблення у певні аспекти теми.

Заняття з вивчення лексики, граматики, функціональних структур рекомендовано закінчувати письмовою або усною практикою з мінімальним рівнем підтримки. Фінальні завдання мають бути визначені комунікативною метою і обмежені в темі для реалізації практики вивчених структур. Після виконання даних завдань рекомендовано використовувати інструменти письмового зворотного зв'язку з розбором систематичних помилок, фасилізованих помилок, а також вдалих варіантів використання вивченого.

Громадянська та історична освітня галузь

Історія

Громадянська та історична освітня галузь відіграє особливу роль у підтримці здатності учнівства орієнтуватися в складному, мінливому та насиченому викликами середовищі. Вона має на меті сформувати покоління, здатне мислити критично, розуміти історичні процеси, протистояти дезінформації та брати активну участь у суспільному житті.

Звертаємо увагу, що незалежно від логіки побудови обраної програми, порядку досягнення обов'язкових результатів навчання та змісту, варто викладати матеріал з історії України, пов'язуючи його з подіями всесвітньої історії та дотримуючись україноцентричного підходу до вивчення історії.

Модельні навчальні програми не містять чіткого розподілу навчальних годин за розділами, тому в межах загальної річної кількості годин учитель/вчителька самостійно визначають в тематично-календарному плануванні та/або в навчальній програмі, укладеній на основі обраної модельної навчальної програми час, необхідний для роботи над кожним розділом програми, орієнтуючись на визначені програмою очікувані результати навчання.

Натепер викладання історії є полем, де формуються ідентичності, світогляд і стійкість. В умовах війни та глобальної турбулентності історична освіта відіграє ключову роль у зміцненні громадянської позиції, критичного мислення та національної суб'єктності. Фокус у викладанні предметів галузі має зміщуватися з нагромадження фактів на розвиток аналітичних, порівняльних і рефлексивних умінь.

Актуальні виклики, які має враховувати вчитель/вчителька історії сьогодні:

- **Інформаційна війна:** учні й учениці щодня стикаються з історичними маніпуляціями — меми, тіктоки, псевдонаукові «розвінчування міфів». Росія активно використовує всі можливі канали для впливу на їхнє світосприйняття й політичну позицію. Завдання школи — навчити відрізняти факти від інтерпретацій.

- **Війна пам'ятей:** наративи про минуле стали інструментами сучасної політики. Українська історія потребує переосмислення поза колоніальними схемами та імперськими рамками.

- **Переосмислення ролі України у світовій історії:** підсилюється запит на **україноцентричний підхід**, який дозволяє побачити глобальні процеси з власної перспективи.

- **Переобтяження фактами та виснаження учнівства:** варто фокусуватися не на всеохопному знанні, а на формуванні аналітичних, порівняльних, рефлексивних умінь.

Надважливим завданням у викладанні предметів громадянської та історичної галузі залишається викорінення радянських і пострадянських історичних наративів, фальсифікації та міфологізації історії.

Зазначимо актуальні для викладання історії ключові моменти:

- Неприпустимо змішувати поняття «Русь» і «Росія», називати русів «росіянами» за багато століть до виникнення російської держави.

- Серед науковців змінилися погляди на добу князювання Володимира і Ярослава як початок киеворуської історії й час від кінця XI до середини XIII ст. Цей проміжок часу був періодом зрілої киеворуської держави Русі-України.

- Важливим є усвідомлення глибини й важливості зв'язків Русі з нашою сучасністю, розуміння її місця в тогочасному світі як важливого суб'єкта європейського історичного процесу та одного з його культурних осередків.

- Середньовічне минуле України має висвітлюватися як сукупність історій всіх народів, які проживали на сучасних українських теренах, з особливою увагою до джерел формування кримськотатарського та інших народів, для яких Україна є історичною батьківщиною.

- Під час вивчення європейського середньовіччя й ранньомодерного періоду важливо системно простежувати взаємозв'язки між Україною та іншими державами — через міжнародну торгівлю, війни, династичні союзи, культурний обмін, а також долі історичних діячів.

- Історія України має розглядатися як складник світового історичного процесу. Учні / учениці мають усвідомлювати, що українські події, постаті і явища не існували у вакуумі, а були частиною ширших глобальних і регіональних тенденцій.

- Історія України XVI–XVIII ст. була невіддільною частиною європейської цивілізації, глибоко інтегрованою в загальноєвропейські процеси. Цей період сьогодні розглядається в контексті ранньомодерної історії Європи, коли формувались основи сучасних національних ідентичностей та закладались фундаменти модерних держав.

- Вирішальну роль у долі українських земель відіграла Люблінська унія 1569 р. Сучасний погляд на цю подію передбачає не лише традиційне сприйняття її як польської експансії, але й розуміння складних процесів формування спільної української ідентичності внаслідок входження більшості українських територій до складу однієї держави – Речі Посполитої. Берестейська унія 1596 р. розглядається в сучасному контексті як складне явище релігійної та політичної історії. Утворення унійної церкви стало не лише відповіддю на кризу православ'я та проявом Контрреформації в Речі Посполитій, але й важливим чинником європейської інтеграції українського суспільства, що зберігало при цьому свою культурну ідентичність.

- Виникнення українського козацтва – окремого стану українського суспільства наприкінці XV ст. сьогодні маємо розглядати як формування унікального соціально-політичного феномену, що не мав прямих аналогів у європейській історії. Роль запорозького козацтва була багатогранною: військова сила, що відіграла ключову роль у протистоянні османській експансії в Європу, соціальна верства, що сформувала основи українського державотворення, захисники православної віри через вступ до Київського братства Війська Запорозького й сприяння відновленню православної ієрархії. Українська національна революція середини XVII ст. (1648–1676) відбувалася в період глибоких трансформацій європейського суспільства і характеризувалась переплетінням національно-визвольних і соціальних мотивів. Значну роль відігравало й релігійне протистояння (католицизм — православ'я).

- Осмислення ранньомодерної доби в історії України неможливе без об'єктивного аналізу міжетнічних відносин. Взаємодія українців з поляками, євреями, кримськими татарами, білорусами та іншими етнічними групами мала різні прояви: від конфліктів до продуктивної співпраці. Цей аспект є особливо важливим у контексті формування сучасної української політичної нації та відносин України з сусідніми державами.

- Історія ранньомодерної доби демонструє, що розвиток людської цивілізації є складним процесом, який поєднує як прогресивні досягнення, так і кризові явища. Вивчення цього періоду в усій його повноті та суперечливості дозволяє краще зрозуміти витoki сучасного світу і спрогнозувати можливі шляхи його подальшого розвитку.

- Ранньомодерна доба (XVI–XVIII ст.) стала переломним етапом у розвитку Європи та її взаємодії зі світом:

- Географічні відкриття європейців не лише розширили уявлення про світ, але й започаткували колонізацію нових територій із суперечливими наслідками для корінних народів Америки, Африки та Азії.

- Винахід книгодрукування демократизував доступ до інформації, став каталізатором наукової революції та поширення прогресивних ідей, сприяючи культурним трансформаціям європейських суспільств.

○ Поява мануфактур із найманою працею та новими формами організації виробництва змінила економічний ландшафт Європи.

- Соціально-економічні зміни супроводжувалися світоглядними трансформаціями: поширенням гуманізму, але водночас і формуванням подвійних стандартів у ставленні до різних соціальних, етнічних і релігійних груп. Нідерландська, Англійська, Американська революції визначили провідні тенденції розвитку людської цивілізації.

- Релігійне життя Європи ранньомодерної доби було позначене глибокими трансформаціями, пов'язаними з Реформацією, що розпочалася на початку XVI століття.

- Реформація стала не лише релігійним, але й суспільно-політичним явищем, що вплинуло на формування нової трудової етики, освітніх систем та принципів державного устрою в країнах, де перемогли протестантські ідеї.

- Культурний розквіт доби втілювався в мистецьких стилях Ренесансу, бароко та класицизму.

- Наукова революція XVII ст. (Коперник, Галілей, Ньютон) заклала основи сучасного природознавства.

У 9-11 класах відповідно до чинних навчальних програм навчання предметів «Історія України» і «Всесвітня історія» може здійснюватися паралельно або послідовно. Для підвищення ефективності навчальної діяльності учнів / учениць та розподілу навчального часу в навчальних програмах запропоновано синхронізувати навчання історії України та всесвітньої історії у 9–11 класах. Перехід до синхронізації може відбутися на початку або впродовж навчального року, наприклад, на початку семестру. Учителька / учитель може використовувати запропоновані в навчальній програмі таблиці синхронізації або робити в них доречні зміни.

02 травня 2023 року Постановою Верховної Ради України № 3078-ІХ схвалено Заяву Верховної Ради України [«Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»](#). Рекомендуємо використовувати основні тези цієї Постанови під час вивчення подій російсько-української війни та у позакласній роботі.

У 2025 р. минає 80 років після завершення Другої світової війни, уроки якої надзвичайно важливі нині, коли Україна протистоїть повномасштабній російській агресії. Для української історичної освіти важливою є системна, послідовна робота, а також спеціальні освітні заходи з вивчення передумов, перебігу та наслідків Другої світової війни; з'ясування значення для Європи й світу змови двох тоталітарних режимів: націонал-соціалістичного у Німеччині та комуністичного в СРСР. Водночас важливим є протистояння рашистській пропаганді та російським фальсифікаціям історії, які, очевидно, можуть посилитися до 80-ї річниці завершення Другої світової війни.

На уроках історії важливо застосовувати методи розвитку критичного мислення, які сприятимуть формуванню й розвитку вміння учнів / учениць аналізувати, порівнювати різні види історичних джерел, формулювати на їх основі судження й висновки. Значно підвищується ефективність вивчення історії завдяки використанню інтерактивних методів навчання, як-от: рольові ігри,

дебати, віртуальні екскурсії, мозковий штурм тощо. Для наочного представлення історичних подій та стимулювання інтересу до пізнання минулого варто використовувати відеоматеріали, аудіоподкасти, освітні платформи та інші цифрові ресурси.

У контексті переходу школи до нових форм і підходів до викладання історії педагогам рекомендовано активно використовувати можливості, які надаються відкритими онлайн-ресурсами, для власного професійного розвитку та поглиблення історичного мислення на новому історичному та суспільствознавчому матеріалі. Водночас застосування таких матеріалів має відповідати віковим особливостям учнів / учениць, бути змістовним і дидактично доцільним.

Педагог має:

- завчасно переглядати весь відео- та текстовий контент;
- забезпечити його відповідність темі уроку;
- створити завдання, що допоможуть учням та ученицям осмислити побачене чи прочитане.

Рекомендується використовувати відеофрагменти тривалістю не більше 7–10 хвилин. Навчальні матеріали мають бути валідними, цікавими й зрозумілими учнівству та сприяти формуванню компетентностей, а не бути лише ілюстрацією або фоном уроку. Нижче наведено невичерпний перелік посібників, вебсторінок тощо, до яких можна звертатися:

[«Нариси з історії Криму XVIII – початку XIX ст.: додатковий матеріал для вчителів»](#) для 7–8 класів загальної середньої освіти / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І.;

[«Історія Криму першої половини XX ст. Нариси. Навчальний посібник 10 клас.»](#) / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І.;

[«Нариси з історії Криму у XX ст.: 1939–1990 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 10 класу загальної середньої освіти»](#). Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І.;

[«Нариси з історії Криму у XX–XXI ст.: 1990–2014 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 11 класу загальної середньої освіти»](#). Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І.»;

[«Нариси з історії Криму \(2015–2022\): додатковий матеріал для вчителів 10 класу загальної середньої освіти, викладачів педагогічних вишів»](#): Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В.;

[«Українська історія в кінофільмах: посібник для вчителя»](#) / Волошенюк О. В., Мокрогуз О. П., Новікова Л. Є., Тримбач С. В., Черков Г. А. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф.».

У контексті підготовки до реформування профільної школи України варто звернути увагу на організацію навчання курсів за вибором учнівства, зокрема курсу «Республіка Корея: історія дива на річці Хан», з програмою якого,

матеріалами для учнів та учениць (Програма навчального курсу за вибором учнів та учениць профільної загальноосвітньої школи (10-11 класи) «Республіка Корея: історія дива на річці Хан» (17 годин) / К Баханов, С. Троян, С. Баханова. Рівне: Волинські обереги, 2024. 47 с.; Республіка Корея: історія дива на річці Хан. Матеріали до навчального курсу за вибором учнів профільної загальноосвітньої школи (10–11 класи): посібник для учнів і вчителя / К. Баханов, С. Баханова, Ю. Білай, Р. Євтушенко, І. Костюк, С. Троян; за ред. К. Баханова. Рівне: Волинські обереги, 2024. 352 с.), а також презентаціями, відеоматеріалами, розробками уроків українських і закордонних учителів можна познайомитися за [покликанням](#).

Як викладати історичні теми, що можуть викликати травмувальні переживання. Рекомендації для вчителів / Т. Коваленко, О. Лихолай, О. Розумієнко. [Електронний ресурс] // IREX в Україні. — 2024. — 44 с. — Режим доступу до ресурсу за [покликанням](#).

Також при викладанні історії можна використовувати контент, розміщений на вебпорталах інституцій, створених для освітан:

- [Український інститут національної пам'яті](#);
- [Інститут історії України](#) Національної академії наук України;
- [Національний музей історії України у Другій світовій війні](#);
- Громадський проєкт «[ЛІКБЕЗ. Історичний фронт](#)»;
- [Електронний архів українського визвольного руху](#);
- [Історична правда](#);
- [Локальна історія](#).

Також помічним для викладання історії (з дотриманням вимог законодавства про авторські та суміжні права, стандартів академічної доброчесності) можуть бути відеоматеріали, розміщені на Youtube-каналах, перелік яких не є вичерпним:

- [«Історія без міфів»](#);
- канал [Національного музею історії України у Другій світовій війні](#);
- [«Історія з Братами Капрановими»](#) імені Т. Г. Шевченка;
- [«Історик щосуботи»](#) (Віталій Дрібниця);
- [«Ігор Щупак. Історія з історією»](#);
- [«Локальна історія»](#);
- [«Олександр Алфьоров»](#);
- [«Реальна історія»](#) (Акім Галімов);
- [«Цікава історія»](#);
- [«WAS: Популярна історія»](#).

В освітньому процесі також може бути використана серія передач на Українському радіо «[Реконструкція](#)» – проєкт про історію світової політики та вплив подій минулого на сьогодення. Авторка зосереджується на маловідомих, забутих, прихованих або сфальшованих фактах міжнародної політики та історії. Ці факти напряду чи опосередковано мали, чи й досі мають вплив на українську політику, а також на війну, яку веде Росія проти України.

«[Коло їжі](#)» — проєкт про те, як готували українці протягом століть.

«[Україна Incognita](#)» — проєкт про уроки української історії задля її переосмислення і модернізації суспільства.

Також учителям / учителькам пропонується інтерактивний ресурс про Другу світову війну на мапі України <https://mapsearch.warmuseum.kyiv.ua/>. Всеукраїнська зведена база даних з інформацією про 44 596 населених пунктів України станом на 1946 та 2014 рр. Дає змогу ідентифікувати місцезнаходження будь-якого міста, села чи селища України, дізнатися факти його перейменування, містить статистичну інформацію: дати окупації/вигнання нацистів та їхніх союзників, кількість жертв, дані про злочини, скоєні на окупованій території, місця й час боїв українських визвольних формувань із військами агресорів тощо.

Проект «Українці-рятівники» (https://bit.ly/ua_righteous) – це унікальний онлайн-ресурс, що збирає та розповідає історії про українців і мешканців України, які під час Другої світової війни рятували євреїв, ромів та інших переслідуваних нацистським режимом. У проєкті представлено: Банк портретів з особистими історіями порятунку, Базу даних з іменами Праведників народів світу, Праведників України та інших рятівників, Довідкові матеріали, які допомагають краще зрозуміти історичний контекст. Щоб зробити тему ближчою та зрозумілішою, до ресурсу додано усні свідчення рятівників і відеорозповіді, створені на основі реальних подій.

Для розвитку патріотизму й громадянських компетентностей учнів/учениць можна використати освітні матеріали, розроблені Управлінням стратегічних комунікацій Генерального штабу Збройних Сил України, зокрема: короткометражний анімаційний фільм [«Піксель. Вартовий свободи»](#); документальний фільм [«Спротив та єдність: письменники пояснюють, як не втратити майбутнє»](#).

Помічними у викладанні історії можуть бути музейні видання, зокрема наступні:

Історичний портрет Слобідської України: Курщина. Каталог виставки «...за межею свого рідного краю» / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний історичний архів України (м. Київ), Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова. – Вид. 2-ге, допов. – Київ: Типографія «Від А до Я», 2025. – 408 с. Видання є каталогом виставкового проєкту «...за межею свого рідного краю», презентованого 6 вересня 2024 р. – рівно через місяць після початку операції Сил оборони України на Курщині, який задокументував події війни на цьому особливому відтинку фронту. Мовою музейних артефактів, архівних документів, фотографій у книзі відтворено історичний портрет слобожанського краю, північно-східна частина якого перебуває у складі РФ. Перша спроба підсумувати ці події в окремому виданні була реалізована у 2024 р. Друге видання каталога доповнене новими документами, а також коментарями й оцінками Курської оборонної операції від її очільників, світових лідерів, воєнних експертів та медійників (https://bit.ly/kursk_region).

Україна у Другій світовій. Календар війни / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – Київ, 2025. – 176 с. Науково-популярне видання, присвячене 80-й річниці закінчення Другої світової війни. Календар підкреслює наративи, сенси, висновки, що стосуються

перебування українських земель у центрі експансії двох тоталітарних режимів упродовж 1939–1945 рр. Також охоплено події, що передували війні й відбулися по її завершенні. Усе, що пов'язане з Україною та українцями, представлено на тлі воєнних реалій у Європі та світі. Видання відображає роль українців у перемозі над нацизмом, дає чіткі відповіді тим, хто намагається нівелювати їхній внесок. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією України у Другій світовій війні. <https://bit.ly/ww2calendar>

Національний музей історії України у Другій світовій війні регулярно працює з учнівською та студентською аудиторією, пропонуючи оглядові й тематичні екскурсії, інтерактивні заняття, освітні квести, лекції та зустрічі з учасниками та очевидцями історичних подій. Його програми сприяють розвитку критичного мислення, формуванню історичної пам'яті та можуть ефективно доповнювати шкільне викладання історії, громадянської освіти та міждисциплінарних курсів. З повним переліком пропозицій можна ознайомитися за [ПОКЛИКАННЯМ](#).

Здобувачі освіти можуть долучитися до Щорічної Всеукраїнської юнацької науково-практичної конференції **«Збереження пам'яті в часи випробувань ХХ–ХХІ ст.»**, яка відбудеться 24 березня 2026 р. Організаторами конференції є Національний музей історії України у Другій світовій війні у співпраці з Комунальним закладом позашкільної освіти «Київська Мала академія наук учнівської молоді». До участі в конференції запрошуються здобувачі освіти закладів загальної середньої освіти (9–11 класи); закладів професійної (професійно-технічної), освіти; закладів фахової передвищої освіти віком 14-18 років; студенти закладів вищої освіти. За результатами конференції буде опубліковано збірник доповідей (<https://warmuseum.kyiv.ua/education>).

Громадянська освіта

В умовах повномасштабної війни, гібридних загроз і цифрового розриву громадянські компетентності стають критично важливими для збереження демократії та суспільної злагоди. Це шанс сформувати покоління, яке не лише знає свої права, а й здатне захищати їх та брати відповідальність за спільне майбутнє.

У Новій українській школі громадянська освіта викладається з 1 класу — спочатку як частина інтегрованих курсів, а з 7 по 12 клас може викладатися також і як окремий предмет. Це дає можливість поступово формувати:

- етичну чутливість і солідарність;
- розуміння прав, відповідальності, механізмів участі;
- готовність до дій в інтересах спільноти та держави.

У 2025/2026 навчальному році особливо актуальними є теми:

- довіри, взаємодії, горизонтальних зв'язків і спільного блага;
- орієнтування у правовому полі під час війни (зокрема, права дитини в умовах надзвичайних ситуацій, етичні дилеми);
- цифрового громадянства: поведінка в мережі, участь у цифрових платформах, протидія мові ворожнечі та булінгу, ІІІ та права;